

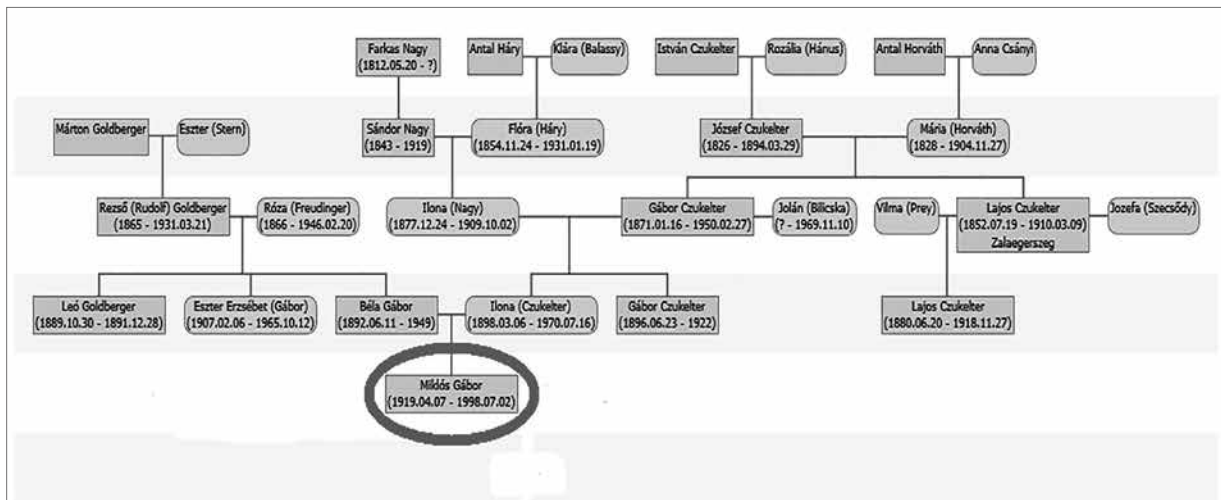
Kocsis Katalin

100 éve született Gábor Miklós

100 éve, 1919. április 7-én született Zalaegerszegen Gábor Miklós színművész, rendező, író, a 20. század magyar színművészetének egyik meghatározó – és a közönség körében egyik legnépszerűbb – egyénisége. A centenárium jó alkalmat ad arra, hogy áttekinthessük zalai, zalaegerszegi kötődéseit.

Kezdjük a gyökerekkel! Saját anyakönyvi kutatásaim ezt a családfát rajzolták ki:

Gábor Miklós vegyes házasságból született: édesapja, Gábor Béla izraelita származású; édesanyja, Czukester Ilona családja római katolikus.

Apja eredeti családneve Goldberger volt. A Kassa közelében, Csetneken született apai nagyapja (Goldberger Rezső/Rudolf) Siklóson telepedett le fényképészként. Néhány év múlva, még a mozgófilm elterjedésének hajnalán, átvette Siklós moziját. Foglalkozásában követte őt Béla nevű fia, aki alig húsz éves korában, apja hathatós segítségével lett a nem sokkal korábban alapított zalaegerszegi Edison mozi tulajdonosa.

Az ifjú Czukelter Lajos

Nyilván így ismerkedhetett meg a gyönyörű fiatal lánnyal, Czukelter Ilonával. Ilona zalaegerszegi családból származott, bár ő maga az osztrák határszélen nőtt fel.

A Czukelter család pápai eredetű: a dédapa Czukelter József még Pápán született. Zalaegerszegről nősült s élete végéig Zalaegerszeghez kötődött. Fiatal gazdatisztként 1867-ben állt Zala megye szolgálatába, mint alszámvevő. Folyamatosan haladt előre a ranglétrán, melynek csúcsa a megyei főszámvevő posztja volt; ez a vármegye szervezetében a főispán alatti egyik legmagasabb hivatali rangot jelentette. Számos gyermeke közül a legfiatalabb, a vasúti tiszt Czukelter Gábor lett Gábor Miklós anyai nagyapja.

Ebből az ágból érdemes egy oldalági rokont is megemlíteni: ifjabb Czukelter Lajost, Gábor Miklós édesanyjának első unokatestvérét, ugyanis valahonnét innét, a családnak ebből az ágból örökölhette Gábor Miklós a színészi adottságokat. A jogot végzett Czukelter Lajos a *Függetlenségi és 48-as Párt* zalai ügyvezető titkára, majd gróf Batthyány Pál, korábbi Zala megyei főispán, ekkoriban országgyűlési képviselő magántitkára volt. Fiatal korától Zalaegerszeg „nemhivatalos” versmondójaként tartották számon. Az alábbi idézet a Magyar Pajzs 1914. február 19-i számából sokat elárul róla, érdemes teljes terjedelmében idézni:

Nem sok jó szavaló van a megyénkben. Czukeltert legjobban szerette a közönség, mert ő legszebben szavalt mindig. Sokan találgatták, vajjon azóta nem romlott-é a hangja. Némelyek állíták, hogy 20 éves korában volt a legjobb, mások hogy 25 éves korában állt a zenitén. S mikor most előadta Kiss Józsefnek Odessza című mély érzésű versét, kisült, hogy régebben legszebben szavalt, de most legjobban.

Régebben volt fiatalos hatásadás is a szavalásában; most tanulmány látszott és érzett rajta; a költemény szavaival egybehangzóbb volt a szóbeli kifejezése s arc- és kézmozdulata. Előadásában most teljes az őszinteség. A hangja most is fülbemászó és idegmozgató. A közönség megértette, méltányolta és megújrázta lelkes tapsával.

Gábor Miklós anyai felmenőinek másik ága nagyanyja, Nagy Ilona révén Zala megye két jeles múltú nemesi famíliájáig vezet vissza. A Nagy család 1649-ben kapott nemesi levelet III. Ferdinándtól. Előnevük „hóttói és bonczodföldi”. Ilona a „hóttói” ágból származott.

Nagyapja, az 1812-ben Andrásbidán született Nagy Farkas földbirtokos, az 1800-as évek derekán ügyvéd volt Zalaegerszegen. Felesége hári Hány Flóra, Hány Antal nemesapáti földbirtokos lánya. Az ő egyik fiuk, a szintén jogi pályán működő Nagy Sándor lett Ilona apja.

Nagy Ilona 1895-ben ment feleségül Czukelter Gábor vasúti tiszthez. A zalaegerszegi esküvő után a fiatal házaspár kezdetben

Királyhidán (ma Bruckneudorf, Burgenland), a férj állomáshelyén élt. Ott született meg két gyermekük: 1896-ban ifjabb Gábor, majd 1898-ban Ilona, Gábor Miklós leendő édesanyja.

A következő évtized végén, amikor a férj már a zurányi vasútállomás főnöke volt, nagy családi tragédia történt: Nagy Ilona élete harminckettedik évében, 1909. október 2-án rákban elhunyt. Kislánya tizenegy éves múlt. Az apa 1912-ben másodszor is megházasodott, ám új felesége igazi mostohaanyának bizonyult. A húsz éves Czukelter Ilona ebből a családi légkörből – szinte menekülésszerűen, ám igaz szerelemből – ment férjhez Gábor Bélához 1918-ban. Így a zalaegerszegi családból származó, de az osztrák határszélen született és felnőtt Ilona házassága révén ténylegesen is zalaegerszegi lett, még ha csak egy fél évtizedre is.

A fiatal házaspárnak két fia született: 1919-ben Miklós és 1920-ban Tamás. Tamás másfél éves korában szövődményes influenzában meghalt, így Miklós maradt az egyetlen gyermek a családban.

Gábor Miklós szülőháza a mai Ady, akkori nevén Wlassics Gyula utca 9. szám alatt ma is megvan, nagyrészt eredeti formájában.

Egészen közel hozzá, a 13. szám alatt, a mostani modern lakóház helyén a dédszülők háza állt. Dédanyjára, az 1931-ben elhunyt Nagy Sándorné Hány Flórára még emlékezhetett Gábor Miklós. Maga a régi ház is erősen megmaradt emlékezetében. Egyszer, amikor még állt a ház, a feleségét, Vass Évát is elhozta ide.

... annyi év után is pontosan emlékeztem rá, hogy hol van a pince, a borospince az udvarban, s mondtam, hogy most figyeljen a pincéből feljövő szagra, mert ez bennem úgy megmaradt azóta is, hogy szinte szívdobogást kapok, ha újra megérzem. Bár tudom jól, hogy az a pince rég üres. De hát ez volt a dédnagyanyám háza...

E házak és az Arany Bárány épülete között, a Bárány háta mögött volt egykor a régi zsinagógából kialakított mozi, az apa mozija, Gábor Miklós legelső filmélményeinek színhelye.

Gábor Béla 1913-ban, mindössze 21 évesen tűnt fel Zalaegerszegen, mint mozi. Az Edisonról elnevezett intézményt egészen 1944 nyaráig igazgatta, bár 1925 körül családjával Székesfehérvárra költözött. Ott is lett két filmszínháza, de megtartotta a zalaegerszegit is, amelyet alkalmazottak útján üzemeltetett.

Mint Béres Katalin részletezte kitűnő könyvében, 1920 után Zalaegerszegen Gábor Bélának sok támadásban, gáncsoskodásban volt része: egyrészt a város a mozit mindenáron „megbízható keresztény kezekben” szeretne volna tudni, másrészt az akkori katasztrófális gazdasági helyzetben az üzleti nyereséghez ő maga szeretett volna hozzájutni. Ez bizonyosan belejátszott abba, hogy mire Miklós iskolás lett, a család elköltözött Székesfehérvárra.

Mindenesetre a kisleány Gábor Miklós Zalaegerszegen élte eszmélésének időszakát. Szinte a moziban nőtt fel, emlékei szerint a széksorok között tanult meg járni, s első film-élményei is – még a némafilm-korszakból – Zalaegerszegen érték. Látott olyan filmeket is, amelyeket a korhatár miatt nem is láthatott volna: Ahogy ő fogalmazott: *Olyan filmek világa él a fejében, amikre tulajdonképpen nem is szabadna emlékezni...*

„Parádésan öltöztetett” kisgyermekként őrizte meg őt ebből az időből a nála tizenöt évvel idősebb Keresztury Dezső emlékezete. Ismerte a kisleányt későbbi kollégája, a szintén Zalaegerszegen gyerekeskedő, öt évvel idősebb Ujlaky László is.

Miután szüleivel Székesfehérvárra költözött, látogatóban azért még megfordult szülővárosában, hiszen szinte egész rokonsága ott élt. Ismert egy fényképe is, amely már fiatalemberként mutatja szüleivel és rokonokkal a szülőház udvarán.

1944 után azonban kapcsolata a várossal hosszabb időre megszakadt. Azon a nyáron adminisztratív eszközökkel elvették apja moziját, melyet a náci-nyilas propaganda szolgálatába állítottak. Épületét a világháború legvégső heteiben hadianyagraktárnak használták, s a németek menekülésük előtt felgyújtották. Ma üres telek van a helyén. Még egy fénykép sem maradt fenn róla...

A háború végén Gábor Béla megpróbált legalább némi kártalanítást elérni, de sikertelenül. Hamarosan az Egyesült Államokba távozott, ahol rövid idő múlva hirtelen meghalt.

Gábor Miklós kapcsolata a szülővárosával csak a hatvanas években támadt fel újra. Először 1962-ben hívták meg egy művelődési ház avatására, amelyen akkori új, hamarosan emblematicussá váló szerepének részletével, Hamlet első monológjával lépett fel. 1964-ben a Zrínyi Gimnázium műsoros estjén működött közre, de járt közönségtalálkozón Gellénházán is.

A szülővárossal való kapcsolat akkor teljesebben ki, amikor az 1982-ben alapított zalaegerszegi állandó színház új, mostani épületét Madách: *Az ember tragédiája* drámai költeményével nyitották meg Ruszt József rendezésében, s benne ő játszotta Lucifert. Ruszt Józseffel már dolgozott együtt Kecskeméten - ahová új művészi utakat keresve Gábor Miklós egy szűk évtizeddel korábban le is szerződött - , így örömmel és bizalommal fogadta el a zalaegerszegi színház igazgató-főrendezőjévé kinevezett Ruszt felkérését.

Ekkor, a Tragédia próbáinak és előadásainak idején talált vissza úgy igazán szülővárosához. Erről lánya, Gábor Júlia mesélt:

Anyuval [Ruttkai Éva] eljöttünk megnézni az előadást. Apu egészen megfiatalodott. Ahogy végigvezetett minket a városban, és boldogan mutatta meg gyerekkora fontos helyszíneit. És arról beszélt, hogy hiába az elmúlt évtizedek, ő itt otthonosan érzi magát. Számomra is feledhetetlen és emlékezetes maradt az a sétálás, mesélős nap.

Azóta az egerszegi Tragédia-előadás, amelyet Ruszt az Úr és Lucifer vitájaként álmodott színpadra, legendává vált. Ez a koncepció teremtette meg Gábor Miklós modern, puhakalapos, ballonkabátos Luciferét, amely nemcsak a rendezői felfogás elidegeníthetetlen része volt, hanem benne szinte testet öltött alakítójának „mozisgyerek” múltja is.

Egy hosszabb interjúban Gábor Miklós ezt így fogalmazta meg Földes Anna kritikussal beszélgetve:

Ruszt ezzel a frappáns ötletével – Lucifer merőben szokatlan jelmezének, külső megjelenésének elképzelésével – váratlanul rátapintott egy titkomra. Valamire, amiről mi ketten soha nem beszéltünk. Hogy én gyerekefjével nemcsak láttam, de rajongva szerettem is ezeket a népszerű puhakalapos filmfigurákat, sőt, amikor legelőször arról ábrándoztam, hogy színész leszek, ilyen Humphrey Bogart vagy fiatal Jean Gabin-szerű színész szerettem volna lenni. Ruszt Jóska – számomra is váratlanul – szinte leleplezte ezt a titkot, amikor megtalálta számomra a mai Lucifer leghitelesebb külső alakját. Azt a jelmezt, amiben első pillanattól kezdve úgy mozoghattam, mint aki beleszületett.

Azóta Lucifer jelmeze a Göcseji Múzeum állandó kiállításának része, s a szülőházon elhelyezett portrédombormű is ebben jeleníti meg Gábor Miklóst.

Mindez már átvezet bennünket Gábor Miklós utókorába. Az 1998. július 2-án elhunyt művész szülőházát 2002. március 1-jén, a színház alapításának huszadik évfordulója alkalmából jelölték meg emléktáblával.

Az említett puhakalapos portrét Béres János készítette (az ő alkotása Gábor

Miklós síremléke is a Farkasréti temetőben). A portré-dombormű alatt Mészöly Dezső verse olvasható; a sorok kezdőbetűi akrosztikonként adják ki Gábor Miklós nevét. A vers címe, a *Prince of Hungary* (Magyarország hercege), J. C. Trewin angol színikritikusra utal, aki ezzel a jelzővel, a Hamlet eredeti alcímének (*Prince of Denmark*) parafrázisával méltatta Gábor Miklóst, miután 1964-ben megnézte Hamlet-alkatását.

Mészöly Dezső: „Prince of Hungary”

Gondolatok „halványra betegítők”
 Áldását-átkát hordoztad fejedben.
 Balsorsnak „nyűgét s nyilait” veretlen,
 Oly némán túrted a végső menetben:
 Riadtan kérjük egymástól mi élők,

Miféle kór, milyen kivédhetetlen,
 Irgalmatlan csapás ütött le végül?
 Kőd ül reánk – „festett ég” sose kékül –
 Leng gyászos szuffitánk a szín felett...
 Ó, magyar Hamlet, „Prince of Hungary”,
 Sötét a roppant színpad nélküled!

Az emléktábla avatásán részt vett Gábor Miklós lánya, Gábor Júlia és a színész özvegye, Vass Éva. Gábor Miklósról dr. Gyimesi Endre polgármester, Hámori József akadémikus, Ruszt József rendező és Mészöly Dezső irodalmár emlékeztek. Archív felvételtől felhangzott Hamlet nagymonológija. Vass Éva is szólt a megjelentekhez, férje egy Zaláról szóló írásából olvasott fel részletet.

2013. július 1-jén, a művész halála 15. évfordulójának előestéjén az Együtt Zalaegerszegért Egyesület kezdeményezésére Gábor Miklósról utcát neveztek el, mely eredetileg az Eötvös köz névre hallgatott. Kiválasztása szerencsés volt, hiszen a régi nevet a szomszédos utca továbbra is őrzi, a hely pedig kifejezetten közel fekszik Gábor Miklós szülőházához.

Sajnálatos viszont, hogy a zalaegerszegi Hevesi Sándor Színházban ma nincs Gábor Miklósról elnevezett bérlet, holott néhány éve még volt. Van viszont Latinovits Zoltán-bérletük, sőt, többek között Ruttkai Éva, Tolnay Klári, Sárdy János is bérletek névadói. Nem az a baj, hogy az ő nevüket bérlet viseli, hanem az, hogy éppen a zalaegerszegi kötődésű Gábor Miklósét nem. Nem volt túl elegáns dolog a színházról, hogy éppen azt szüntette meg...

Források:

- **Béres Katalin:** Kulturális élet Zalaegerszegen 1920-1945. Zalaegerszeg, 2015
- **Török András:** Ami mellé érdemes kiállni. Zalaegerszegi beszélgetés Gábor Miklóssal. = Zalai Hírlap 1983. 10. 08.
- **Földes Anna:** „... mi végre az egész teremtés?” Gábor Miklós a zalaegerszegi Tragédiáról. = Földes Anna: Színésznek született. Bp. 1987
- <http://gabormiklos.blogspot.com/search/label/csal%C3%A1rda>
- A felhasznált fotók a Göcseji Múzeum és a szerző tulajdonából valók